

**ТРАНСФОРМАЦІЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ СВІТОМОДЕЛІ
НОМО LEGENS У НОМО ZAPPING
(на прикладі малої прози Горана Петровича та Віслави Шимборської)**

Продемонстровано спосіб, у який відбувається трансформація соціокультурної світомоделі homo legens у homo zapping, її причини та потенційні наслідки. Визначено принципові відмінності між людиною, що читає, та її антагоністом, homo videns, а також простежимо динаміку їхніх взаємозв'язків. Розглянуто деструктивний вплив телебачення на інтелектуальну особистість у контексті інноваційних технологій.

Ключові слова: телебачення, homo legens, homo zapping, homo videns, Горан Петрович, Віслава Шимборська.

Перманентне функціонування сучасної людини в епоху розгалужених мас-медій, швидкої та загальнодоступної комунікації призвело до втрати нею апріорних світоорієнтирів. Свідомо позбавляючи себе первісної можливості зчитування знаків, особа перетворюється на пасивного споживача, конформіста, реципієнта готової продукції, для якого опортунізм є найвищою вітальною цінністю. Прерогатива у формуванні подібного типу свідомості не в останню чергу належить такому виду ЗМК, як телебачення. І хоча нині прийнято говорити про другорядність сучасного ТБ у порівнянні із, наприклад, інтернетом, проте його вплив все ще залишається безапеляційним.

На початку ХХ століття засновником філософії антропології Максом Шелером було сформовано та обґрунтовано п'ять концептуальних світомоделей (homo sapiens, homo faber, homo divinus, діонісійська людина, надлюдина), які згодом трансформувалися в інші соціотипи та набули тотального характеру.

Первісно людина позиціонувала себе як homo legens – людина, що читає. Самозрозуміло, що ця світомодель є осердям іншої, всеохопнішої моделі – homo sapiens (людина розумна). „Homo legens, який став невід'ємним атрибутом homo sapiens і homo ludens, є яскравим свідченням унікального впливу книжної культури на розвиток людського інтелекту, людських здібностей, людської уяви, усієї людської цивілізації” [4, с. 20]. Тому типологічний зв'язок між homo legens і homo sapiens як двома комплементарними світомоделями очевидний. У книзі „Homo legens: читання як соціокультурний феномен” Марія Зубрицька детально аналізує взаємозалежності та взаємовпливи, які існують між людиною та книгою, а також розглядає феномен homo legens. Найкращою характеристикою цієї світомоделі є

епіграф до згаданої праці львівської дослідниці, слова О. Токарчук із „Мандрівки людей Книги”: „Усіляка книга чимось нагадує людину. Вона несе в собі певну незалежну, живу, її драматичну окремішню частку істини, вона певна версія істини, героїчний виклик, кинутий істині...А водночас кожна книжка, яку написала людина, виходить поза людину, яка пише книжку, перевищує саму себе” [4, с. 2]. Таким чином авторка намагається підкреслити певний метафізичний сенс книги, вказати на її божественну природу. Звісно, „*homo legens* не обмежується книгою і не виникає з її появою” [9, с. 296], адже протягом усього свого життя людина зчитує оточуючу інформацію, яка реалізується за допомогою вербальних та невербальних засобів комунікації. Проте саме книгочитання відіграє універсальну роль у самоідентифікації особистості та формує її інтелект.

У сучасному світі під впливом науково-технічного прогресу модель *homo legens* зазнала певних трансформацій. Відомий італійський дослідник, публіцист, викладач Флорентійського та Колумбійського університетів Джованні Сарторі у праці „*Homo videns*” окреслює таку тенденцію: „Занурені в культуру образу, тобто у світ вражень, люди втрачають здатність жити у світі слова, тобто роздумів” [13]. Отже, особа перетворюється з відомої істоти *homo sapiens* на *homo videns* (людину, що дивиться). Світ в уявленні такого типу особистості залежить виключно від того, що вона здатна бачити. Усе, що існує поза цією категорією, ефемерне, неприродне, а, отже, не існує. *Homo videns* живе за принципом: „*Non vidi? Ergo non est*” (не показують – не відбувається).

М. Зубрицька констатує вторинну роль друкованого слова в порівнянні зі словом „оживленим”. „Література, – зазначає авторка дослідження „*Homo legens*: читання як соціокультурний феномен”, – немовби переживає період тихого витіснення на маргінеси перед яскравою і голосною аудіовізуальною культурою, що засвідчило глобальний масштаб маргіналізації традиційної елітарної культури в усьому світі” [4, с. 23]. Із домінантною функцією телевізійних образів у соціокультурному дискурсі *homo sapiens* втрачає риси елітарності, притаманні „людині книги”, і набуває ознак масовості, що визначають „особу візуальну”. Адже сьогодні „принцип візуалізації у найширшому технічному розумінні – визначальний принцип масової культури” [4, с. 25]. У цьому випадку особистість зазнає персональної деградації, основним призвідцем якої і стає екранна традиція.

Інша українська дослідниця Марія Титаренко називає людину візуальну „гігантською ампутацією розуму й духу” [9, с. 291]. У її розумінні саме ТБ „стає не лише засобом комунікації, але насамперед антропогенетичним чинником, що генерує (дегенерує?) новий антропос” [9, с. 293]. Отже, із трансформацією *homo legens* у *homo videns* відбувається світоглядна інтенція людини розумної на конформіста, зорієнтованого на пасивне сприймання визначених кимось задалегідь стандартів. Подібна істота вирізняється ординарністю і займає у соціумі опортуністську позицію.

У контексті світомоделі *homo videns* можемо говорити про один із її підвидів – *homo zapping* – людину, яка перемикає канали у пошуках свіжих новин, подій, повідомлень (від англ. *zap* – швидко перемотувати плівку, щоб не дивитися рекламу). Скандально відомий російський письменник Віктор Пелевін у романі „Generation П” виокремив та обґрунтував оригінальний соціотип – *homo zapriens*, певною мірою дотичний до згаданого вище. У трактуванні письменника „телевізор перетворюється на пульт дистанційного керування телеглядачем” [5]. У цьому випадку головну роль у світоглядній орієнтації виконує ТБ, а похідним, другорядним суб’єктом виступає людина – *homo zapriens* (ХЗ). Усе не було б так погано, якби особистість не проводила у подібному стані значну частину свого часу, а це, відповідно, призводить до інших негативних наслідків. Серед них відзначимо викривлену глядацьку рецепцію. „Екранна культура радикально змінює наше ставлення до дійсності” [4, с. 24] та деформує індивідуальні вітальні цінності.

До одного з підвидів „людини візуальної” – *homo zapping* – належить головний герой оповідання „Між двома сигналами” сербського письменника Горана Петровича телеманіяк Ісаїлович. Уже сама назва твору, а також підзаголовки („Вмикання-вимикання”, „Автоматичний пошук каналів” тощо) вказують на концептуальну світо модель *homo zapping*. Усе життя Ісаїловича проходить між цими двома діями: ввімкнути/вимкнути, один канал/інший. Телебачення для героя – це справжній світ із 52-ма різними картинками-каналами, де є вся необхідна для людини інформація: „детальна програма на тиждень, курси валют на цей день і актуальний прогноз погоди” [6, с. 300]. Вибір телевізора для Ісаїловича тотожний вибору коханки, подруги життя, істоти, основне призначення якої – ніколи не покидати свого обранця. Заради покупки цього інноваційного шедевра герой Петровича йде на великі жертви, відмовляючись від „деяких пунктів річної програми”. До неї належать: „нові черевики на дощ і звичні сім днів відпочинку у Врнячка Бані” [6, с. 296]. Перед телевізором Ісаїлович проводив 59 годин та 25 хвилин на тиждень і просто не уявляв, чим ще можна займатись. Читати герой відвик, та й не бачив у цьому потреби. „Книги такі повільні, так багато часу треба, щоб ввести людину у курс справ. Книги такі несправжні, повні перебільшень, рясніють словами, які не використовуються у повсякденному мовленні. Книги такі далекі від дійсності” [6, с. 302]. Натомість Ісаїловичу страшенно імпонує перегляд усіх телевізійних програм. „Але ще більше він отримував насолоди, перемикаючи канали” [6, с. 303]. Телевізор давав героєві самовпевненість, створював ілюзію влади та контролю над світом. „Де я до цього жив?!”, – сказав Ісаїлович захоплено” [6, с. 296]. Головний персонаж оповідання Петровича по-справжньому любив телевізор. „Тому, що міг змінювати. Діяти на власний розсуд, відповідно до миттєвого настрою чи просто забаганки. Немилосердно виносити вирок без суду і слідства. А також кожному говорити, що він думає” [6, с. 304]. Таким чином, телевізор стає своєрідним виявом індивідуальної віртуальної свободи за відсутності свободи реальної.

Найбільшою трагедією в житті героя стає виведення з ладу його „вікна у світ”. Головний персонаж оповідання настільки звик до дистанційного керування телебаченням, що „коли вже він не міг робити цього насправді, то уявляв собі, що перемикає канали” [6, с. 303]. У короткотривалій момент телевізійної „мовчанки” Ісаїлович наважився виглянути за вікно квартири. Зіткнення з позаекранним світом стає для героя своєрідним катарсисом. „Знизу телевізори. Зверху зірки. Здавалося, що кожен посилає свої сигнали” [6, с. 311]. Ісаїлович плаче, очищує душу і, переборовши мимовільні почуття, знову вмикає телевізор. І це – свідомо позиція *homo zapping*.

Про домінуючу роль людини, яка перемикає канали над *homo legens*, згадує у своєму есе і польська поетеса, лауреат Нобелівської премії з літератури Віслава Шимборська. У ньому польська авторка обурюється провідною роллю телебачення в наш час. Люди настільки zdeградували, що відклали книжки убік і весь час сидять перед екранами телевізорів. В. Шимборська констатує: „Телебачення є книгою-замінником для 50 % дорослих поляків, які вже нічого друкованого не читають” [10, с. 197]. Лейтмотивом есе є слово „чудовий”. Віслава Шимборська акцентує увагу на тому, що у нашому житті з екрана телевізора все є чудовим: ігри, фільми, спорт, культура. А поза екраном життя сповнене жахів, злочинів і смертей. Та люди не замислюються над цим, бо, повертаючись додому, знову дивляться чудовий фільм із чудовими акторами, на чудовому телеекрані. Пишучи це есе, В. Шимборська акцентує увагу на актуальній проблемі сучасності – телебаченні. Саме по собі воно нешкідливе. Таким воно стає лише за умови, коли робиться незамінним у житті людини, відсуваючи на другий план книжку. Це призводить до тотальної деградації суспільства, односторонності оцінок, стандартизованості мислення покоління, проти яких і виступає В. Шимборська.

Аналітичний виклад будь-якої проблеми передбачає формулювання концептуальних висновків.

Як Горан Петрович, так і Віслава Шимборська говорять про деструктивну суть телебачення як домінуючий фактор у сучасному інформаційному просторі. *Homo legens* трансформувалась у *homo zapping*, що значно знизило її інтелектуальний рівень та призвело до формування масового соціуму з однотипним світоглядом, готового керуватися виключно стадним інстинктом.

У контексті зазначеної проблематики очевидний факт, що суспільство не тільки змінило форму свого існування з духовної, елітарної на споживацьку, масову, але й відчуває цілковите задоволення подібною антропологічною моделлю, що неминуче призведе до тотального контролю населення не органами влади, а телебаченням.

1. *Арендт Г.* Становище людини / Ганна Арендт ; пер. з англ. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 1999. – 254 с.
2. *Боронь О.* Клінічна смерть *Homo legens*? / О. Боронь // Дзеркало тижня. – № 38 (362). – 2001.

3. *Еляков А.* Homo informaticus в информационном мире / А. Еляков // Свободная мысль – XXI ст. – 2005. – С. 150-161.
4. *Зубрицька М.* Homo legens: читання як соціокультурний феномен / Марія Зубрицька. – Львів : Літопис, 2004. – 352 с.
5. *Пелевин В.* Generation П [Електронний ресурс] / Виктор Пелевин. – Режим доступа : <http://pelevin.nov.ru/romans/pe-genp/7.html>.
6. *Петрович Г.* Між двома сигналами / Горан Петрович // Петрович Г. Острів та інші видання ; пер. з серб. – Харків : Фоліо, 2007. – С. 295-314.
7. *Потапова Т.* „Острів та інші видіння” Горана Петровича: Граємо в слова? [Електронний ресурс] / Т. Потапова. – Режим доступа : <http://sumno.com/article/ostriv-ta-inshi-vydinnya-gorana-petrovycha-grajemo/>.
8. *Сторі Дж.* Постмодерне телебачення / Джон Сторі // Теорія культури та масова культура / вступний курс ; пер. з англ. С. Савченка. – Харків : Акта, 2005. – С. 266-270.
9. *Титаренко М.* Світоmodell Homo informaticus та її парадигми в сучасному соціокультурному дискурсі / Марія Титаренко // Збірник праць Науково-дослідного центру з періодики. – Львів, 2006. – Вип. 14. – С. 289-301.
10. *Шимборська В.* Книга-замінник / Віслава Шимборська // Вибрані твори / пер. з пол. Я. Сенчишин. – Львів : Літопис, 2001. – С. 197-198.
11. *Huizing K.* Homo Legens: Vom Ursprung Der Theologie Im Lesen / K. Huizing. – Berlin, 1996. – 243 S.
12. *Collins J.* Postmodernism and television / Jim Collins // Channels of Discourse, Reassembled / Ed. Robert C. Alien. – London : Routledge, 1992. – P. 338.
13. *Sartori G.* Homo videns / G. Sartori. – Roma-Bari : Laterza, 1997. – 162 p.

Аннотація

Продемонстрирован способ, с помощью которого происходит трансформация социокультурной миромодели homo legens в homo zapping, ее причины и потенциальные последствия. Определены принципиальные отличия между человеком, который читает, и его антагонистом, homo videns, а также показано динамику их взаимосвязей. Рассмотрено деструктивное влияние телевидения на интеллектуальную личность в контексте инновационных технологий.

Ключевые слова: телевидение, homo legens, homo zapping, homo videns, Горан Петрович, Вислава Шимборская.

Summary

The article demonstrates the way in which a transformation of the sociocultural model homo legens in homo zapping occurs, it's reasons and potential consequences. Fundamental differences and the relationships between a man who reads, and its antagonist, homo videns is identified. The destructive influence of television on an intellectual personality is considered in the context of innovative technologies.

Key words: television, homo legens, homo zapping, homo videns, Goran Petrovych, Wislawa Shymborska.